

HOOFSTUK 2

DIE BRITSE VERSKROEIDE AARDEBELEID EN ONTSTAAN VAN DIE BLANKE KONSENTRASIEKAMP OP HEIDELBERG

The Heidelberg News het na twee jaar se swye op 1 November 1901 oor dié dorp soos volg berig: “Much as one hears of damaged properties and ruined homesteads, it is a comfort to us in Heidelberg that we have none such in view.” Ten spyte daarvan dat daar weinig veranderings op die dorp plaasgevind het, het die oprigting van die konsentrasiekamp die landskap verander, “by the appearance of white tents against the background of mimosas and other bush in the kloof, by the square outline of forts and blockhouses here and there on the skyline and by the existing of sundry temporary suburbs to the town of Heidelberg ...”¹

Alhoewel Heidelberg en sy onmiddellike omgewing die verwoesting volgens genoemde koerant grootliks vrygespring het, het talle plase in die distrik onder die optrede van Britse soldate deurgeloop. Om die afbrand van Boereplase deur Britse troepe sedert Junie 1900 en die gevolglike ontstaan van konsentrasiekampe, of “burgher camps”, soos dit by die Afrikaner en Britse militêre owerhede onderskeidelik bekend gestaan het, in die regte konteks te plaas, moet die bepalinge van artikels 44 tot 47 van die Haagse Konvensie van Julie 1899 eers kortliks gestel word.

Die ZAR het geen uitnodiging ontvang om die Haagse Vredes- of Ontwapeningskonferensie in Julie 1899 in Den Haag, Nederland, by te woon nie. Hiervoor moet die Britse regering, wat hardnekkig teen ‘n Transvaalse verteenwoordiging op so ‘n konferensie kopsie gemaak het, die blaam dra. Die Konvensie se besluite ten opsigte van die nie-vegtende burgerlike bevolking in ‘n oorlogsituasie is aan die einde van die kongres deur al die verteenwoordigers

---

¹ *The Heidelberg News*, “Notes and News”, 01.11.1901.

onderteken. Artikel 44 plaas 'n verbod op die oorreding van die burgers van 'n besette gebied tot militêre optrede teen hul eie land. Artikel 45 verbied uitdruklik eedaflegging deur die burgerlike bevolking aan die besetter. Die bepalings van die daaropvolgende twee artikels is 'n logiese uitvloeisel van die voorafgaande twee. In artikel 46 is bepaal dat die besetter die “familie-eer en -regte, lewens en besittings, asook godsdienstige oortuigings en vryheid” van die nie-vegtendes moes eerbiedig. Daarby was die verbeurdverklaring van private eiendom ook verbode. Artikel 47 het daarop uitgebrei deur plundering pertinent te verbied.²

Brittanje het die bepalings van die Haagse Konvensie na afloop van die konferensie onderteken. 'n Logiese vraag wat hieruit voortvloei, was of dié Konvensie op die komende oorlog tussen Brittanje en die twee Boererepublieke betrekking sou hê, aangesien beide Republieke die status van “nie-kontrakterende partye” beklee het.³ In 'n neutedop kom die antwoord daarop neer dat Brittanje, gebind aan sy ondertekening van die Konvensie, nie die twee “nie-kontrakterende partye” kon verhinder om hulle in die geval van oortredings op die oorlogsterrein op die Konvensie te beroep nie.⁴

Ten spyte van die Haagse Konvensie se bepalings ten opsigte van 'n besetter se optrede teenoor die nie-vegtende bevolking, het die Britse militêre owerhede tog tot die oprigting van konsentrasiekampe in Suid-Afrika oorgegaan. 'n Aanleidende oorsaak was brandstigting en die vernieling van Boereplase wat sedert Junie 1900 kenmerkend van die Britse militêre optrede in Suid-Afrika was.

---

² J. Ploeger, *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902, II*, pp. 13.1-13.5; Emily Hobhouse, *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het*, pp. ix-x.

³ A. Grundlingh, *Die “hendsoppers” en “joiners”*, p. 14.

⁴ *Ibid.*, p. 15; J. Ploeger, *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902, II*, p. 13:5.

Aanvanklik het lord F.S. Roberts, bevelvoerder van die Britse magte in Suid-Afrika, met sy proklamasie van Februarie 1900 hierdie soort van optrede afgekeur en hom dit ten doel gestel om die vegtende burgers eerder deur oorreding tot wapenneerlegging te beweeg. In die tydperk tussen die inname van die Republikeinse hoofstede, Bloemfontein en Pretoria (13 Maart en 5 Junie 1900), het die Britse troepe met die afbranding en plundering van plaasopstalle voortgegaan. Alhoewel Roberts se bevel dit verbied het, wil dit blyk of hy tog hierdie gebeure goedgekeur het.⁵

Roberts het aanvanklik volgens die voorskrifte van die Haagse Konvensie gehandel deur die verwoesting van eiendom te beperk tot wat “spesifiek vereis word deur die noodsaak van oorlog.” Toe dit blyk dat Boereskerpskutters hulle aan die vuur op Britse troepe vanuit plaashuise waar ‘n wit vlag gehys was, skuldig gemaak het, het hy die vernietiging van plaasopstalle gelas. Hierna het Roberts eers toestemming tot die afbrand van plaashuise in sulke gevalle verleen. Die offisiere in die veld het op ‘n taamlike onoordeelkundige wyse hieraan uitvoering gegee.⁶

Of die belange van die nie-vegtendes aanvanklik by die militêre owerhede enige gewig gedra het, is uit die volgende gebeure te betwyfel. Die Transvaalse burgers, met inbegrip van die Heidelbergers, het tydens hulle terugkeer deur die Oranje-Vrystaat die spoorverbindinge en telegraafdrade sover moontlik verwoes in 'n poging om die noordwaartse vordering van die Britse magte te vertraag. Om hierdie werk van die Boere te beëindig, het lord Roberts op 19 Junie 1900 ‘n proklamasie uitgevaardig insake die vernieling van spoorlyne, spoorwegbrûe, telegraafdrade en openbare geboue in die Oranje-Vrystaat (Roberts het dit na aanleiding van sy anneksasie-proklamasie van 28 Mei 1900 die Orange River

---

⁵ Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeië aarde*, “Die lot van die Boerevroue en –kinders”. pp. 37-38.

⁶ *Ibid.*, pp. 38-39.

Colony genoem) en die deel van die ZAR wat op dié tydstip voorlopig in die sfeer van die Britse militêre operasies geval het. Hierin was die straf vervat wat op oortreders van hierdie proklamasie betrekking het, naamlik dat “houses and farms in the vicinity of the place where the damage is done will be destroyed, and the residents in the neighbourhood dealt with under Martial Law.”⁷ Roberts het hierdie straf op 2 September verder in ‘n skrywe aan genl. Louis Botha, kommandant-generaal van die Transvaalse magte, omskryf. Voortaan sou Britse troepe die plaas naaste aan ‘n verwoeste spoorlyn of trein afbrand en alle plase in ‘n omtrek van 16 kilometer sou “[be] completely cleared of all their stock, supplies, et cetera.”⁸ Dit het in werklikheid daarop neergekom dat ‘n gebied van 550,6 vierkante kilometer (342 vierkante myl) na elke aanval op die Britse kommunikasielyne gestroop sou word.⁹ Roberts het met genoemde proklamasies veroorsaak dat sowel die vegtende as nie-vegtende burgers se eiendomme die teiken van ongekende Britse verwoesting geword het. Die Britse bevelvoerders was onder die indruk dat Roberts amptelik aan hulle toestemming verleen het om die afbranding en verwoesting van plase voort te sit. Talle plaashuise in gebiede waar daar geen aanvalle op die Britse kommunikasielyne plaasgevind het nie, het spoedig ook in vlamme opgegaan.¹⁰

Kommandant S.B. Buys van die Heidelbergkommando se plaas Leeuwspruit, in die Heidelbergdistrik, was een van die eerstes wat onder die verwoesting van die Britse troepe deurgeloopt het. Uit ‘n brief van brig.genl. R.G. Broadwood aan Buys op 28 Junie 1900 spreek dit duidelik dat die verwoesting van sy eiendom te

---

⁷ TAB, Leydsargief 1043, Britse Blouboeke, Proklamasie no. 6 van 1900, uitgereik te Pretoria, 19.06.1900.

⁸ TAB, Leydsargief 1044, Britse Blouboeke, Cd 582, brief lord Roberts aan kmdt.genl. Louis Botha, 02.09.1900, no. 18, p. 11.

⁹ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, pp. 114-115.

¹⁰ Fransjohan Pretorius (red.), *Verskroeiende Aarde*, “Die lot van die Boerevroue en –kinders”, p. 39.

wyte sal wees aan sy weiering om die wapen neer te lê. Broadwood het dit soos volg bewoord: “The main body of General Hunter’s army will soon be passing your farm. If you are away from home, your farm may be damaged, but if you are present and hand in your arms under Lord Roberts’ proclamation your property will be respected. I advise you to take this course instead of continuing a brave but useless resistance.”¹¹

Buys was nie van plan om aan Broadwood se dreigement gehoor te gee nie. Gevolglik was hy nie met die aankoms van die Britse troepe op sy plaas teenwoordig nie en hulle het slegs die vroue daar aangetref. Mev. Buys het verklaar dat die Britte haar slegs vyf minute toegelaat het om haar klere en beddegoed uit die huis te verwyder. Hieraan het sy gehoor gegee, maar alles wat sy uit die huis gedra het, met inbegrip van haar voedselvoorrade en suiker, het die Britte weggeneem. Dit het tot gevolg gehad dat sy die volgende aand vir haar kinders “geen voedsel of deksel had te dekken of te voeden.” Die troepe het alles op die werf en in die veld verwyder. Selfs die gesangeboek en twee kandelare wat sy uit huis geneem het, is van haar weggeneem. Ook haar seun se huis het die optrede van die troepe nie vrygespring nie. Deure en vensters is stukkend geslaan, die boeke in die kantoor en alle papiere is verbrand. Haar smeking om “een kist uit te halen”, is met ‘n dreigement beantwoord “om het huis op my in brand te steken.” Nie tevrede met die skade wat hulle reeds aangerig het nie, het die plunderaars die “brandkluist” se sleutel gevra. Terselfdertyd het hulle die

---

¹¹ J.C. Otto, *Die Konsentrasiekampe*, p. 17. Otto se datum en dié van die beëdigde verklaring van mev. Buys oor die verwoesting op Buys se plaas verskil. Volgens die verklaring en Botha se skrywe aan lord Roberts op 4 Julie 1900 het die verwoesting op 20 en nie op 30 Junie nie geskied nie. Mev. Buys het haar verklaring oor die gebeure van 20 Junie op 30 Junie voor vk. W. Pretorius afgelê. In die lig hiervan stem die datum van Broadwood se skrywe nie ooreen met die gebeure nie. Buys se eiendom is reeds op 20 Junie 1900, drie dae voor die besetting van Heidelberg van 23 Junie, verwoes.

oorhandiging van alle geld in die huis geëis deur van 'n sabel gebruik te maak en mev. Buys met die dood te dreig. Buys eindig haar verklaring oor die Britse optrede soos volg: “De weinig geld heeft hij genomen, papieren en bewyzen zyn stuk gescheurd, rytuigen die zij niet konden weg voeren zijn alle vernield.”¹²

Buys se reaksie op hierdie optrede van die Britse soldate was allesbehalwe vleierend. Onomwonde het hy dit op 15 Augustus 1900 soos volg aan die Kommandant-generaal gestel: “Ik hat altyd gedach dat wij met een zeer beschaafde natie te doen had maar nu heb ik wel gevonden dat het zoo niet is.” Sy verslag oor die gebeure stem grootliks met sy vrou se verklaring ooreen, maar tog is daar 'n paar punte van verskil. Volgens Buys het sy vrou 'n brief van die Britte ontvang waarin sy “my moest laat weten dat ik en my zoon van het Commando moest afkomen en my wapens moest afleggen, en als ik en my zoon dat niet deed dan zouden zy my huis verbranden en verder alles vernielen ...” Buys beweer ook dat nie sy vrou nie, maar sy dogter met 'n sabel gedreig is. Ten spyte van die twee verskille voeg Buys feite by die verklaring wat 'n beter geheelbeeld van dié gebeure skep. Vir Buys was dit ironies dat die vernietiging van 'n vergroting van sy portret, wat sy vrou ten alle koste wou red, met 'n vloekery moes gepaardgaan net omdat die vyand hulle nie op hom kon wreek nie. Dit het hom gegrief dat selfs die Bybel wat sy vrou uit die brandende huis gered het, deur die vyand afgeneem en in die vuur gegooi is. Laastens meld hy die vernieling op sy plaas wat skade van ongeveer £9 000 sterling beloop het. Dit het lewende hawe, rytuie, omheiningsdrade en ander geboue op sy plaas ingesluit.¹³

---

¹² TAB, Leydsargief 728(2), oorlogstelegamme, telegram veggenl. P.R. Viljoen Bethal aan president Kruger waarin verklaring van mev. Buys opgeneem is, 02.07.1900.

¹³ TAB, Leydsargief 759, oorlogsargief, genl. Louis Botha ingekome stukke afkomstig van Jonkheer Sandberg Maart-September 1900, brief kmdt. S.B. Buys Heidelbergkommando aan kommandant-generaal Louis Botha, 15.08.1900.

In dieselfde tydperk het die Britse troepe ook op die plaas van volksraadslid H.P.F. Jansen van Rensburg geboue afgebrand. Roberts het aan genl.maj. A.F. Hart opdrag gegee om alle store, voer, ensovoorts, wat hy op dié plaas kon vind, sonder vergoeding vir gebruik deur die Britse troepe in besit te neem.¹⁴ Berigte van die verwoesting wat die Britse troepe op hierdie twee se plase aangerig het, het die burgers in die veld gou bereik. Hiervan het die telegram van veggenl. P.R. Viljoen op 1 Julie 1900 aan die kommandant-generaal getuig.¹⁵

Drie dae later, op 4 Julie, het kommandant-generaal Botha die optrede van die Britse troepe op Buys se plaas asook die vernietiging van die geboue op sy eie plaas, Varkenspruit, in die Standertonse distrik, onder Roberts se aandag gebring.¹⁶ Sir Redvers Buller, bevelvoerder van die Natalse magte, het op navraag van Roberts oor hierdie aangeleentheid op die 24 Julie ontken dat hy enige kennis van die gebeure op Buys se plaas gedra het.¹⁷

Uit die skrywe van lt.kol. Arthur Colville op 29 November blyk dit dat die Britte steeds die oorgawe van Buys en sy burgers ten sterkste begeer het. Die Britse troepe het 'n aantal gesinne uit die Heidelbergdistrik verwyder. Buys se pogings om daardie gesinne te laat terugkeer, is deur Colville in die wiele gery toe hy

---

¹⁴ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 142.

¹⁵ TAB, Leydsargief 728(1), 01.07.1900, telegram veggenl. P.R. Viljoen aan Regering Machadodorp, 01.07.1900.

¹⁶ TAB, Britse Blouboeke, Cd 582, brief kommandant-generaal Louis Botha aan lord Roberts Pretoria, 04.07.1900, no. 9, p. 6.

¹⁷ *Ibid.*, verslag sir R. Buller, bevelvoerder van die Natalse magte, aan lord Roberts, 24.07.1900, no. 14, p. 8.

hom in kennis gestel het dat dit slegs kon geskied as hy en sy volgelinge die wapens sou neerlê.¹⁸

Hierdie antwoord, tesame met die enorme skade wat hy tot dusver deur Britse toedoen in die oorlog gely het, het Buys in Desember 1900 daartoe beweeg om sy misnoeë oor die onbeskaafde optrede van Haar Majesteit se troepe in Suid-Afrika in 'n brief aan die bevelvoerende offisier van die Britse troepe te Vlakfontein te kenne te gee: "It appears to me that the British troops are not carrying on war against commandoes, but against innocent women and children, also against dead portraits and houses. If that is civilization in Europe, I do not know what they call civilization there; with us in Africa civilization is totally otherwise. I have heard from many Europeans of their civilization, and have always believed them and still believe in it, but as is being done by your troops, to carry off innocent women and children, and to destroy houses and other dead goods, the greatest barbarian nation would not do it."¹⁹

Uit die briefwisseling tussen Roberts en die kommandant-generaal aan die een kant en Buys se reaksie aan die ander kant, is dit duidelik dat Roberts hom nie aan die bepalings van die Haagse Konvensie gesteur het nie. Hy het sy troepe se optrede regverdig deur onder andere te verklaar dat sodanige optrede die enigste uitweg was wanneer Boeremagte plaashuise as basis vir aanvalle teen die spoorlyn gebruik, of as dekking vanwaar hulle op patrollies of klein groepies

---

¹⁸ TAB, War Office, FK 1788, correspondence with Boer leaders, letter Lt Col Arthur Colville to Commandant S.B. Buys, 29.11.1900. p. 20.

¹⁹ *Ibid.*, letter Acting Commandant S.B. Buys, Heidelberg Commando, to Commanding Officer of Her Majesty's Troops, Vlakfontein, 29.12.1900, p. 21.

kon vuur.²⁰ Hy het trouens op 27 Julie aan genl. J.P.D. French opdrag gegee om die land te “denude ... of all supplies.”²¹

French het die opdrag uitgevoer. ‘n Brief van ‘n onbekende skrywer uit Heidelberg oor die totale verwoesting van plase en die optrede van die Britse troepe onder French se bevel in die distrik, het op 16 Desember 1900 in die *Nieuwe Rotterdamsche Courant* verskyn. Volgens die skrywer het French vyf kanonne op ‘n plaashuis in die distrik gerig waarin ‘n aantal gesinne geskuil het. Toe ‘n soldaat hom op die aanwesigheid van vroue en kinders in die huis attent gemaak het, sou hy al vloekende geantwoord het: “I don’t care, shoot the beggars. Africanerdom must be swept from the earth.” Daarop het al vyf kanonne die huis stukkend geskiet en die vroue en kinders daaruit verdryf. Sonder om hom enigsins te vergewis van die toestand waarin die slagoffers verkeer het, het French die vroue en kinders aan hulle eie genade oorgelaat en die verwoesting van plase in die distrik voortgesit.²² Of hierdie beweringe van die briefskrywer enige waarheid bevat, is egter te betwyfel, aangesien geen dokumente ter bevestiging daarvan opgespoor kon word nie.

Alhoewel die gesin van vk. W.F. Pretorius op die plaas Rietfontein eers ‘n jaar later die Britse aanslae ervaar het, is dit tog belangrik om kortliks daarop te let hoe die intensiteit van Britse troepe se aanslag op die Boereplase verskerp het. Volgens Pretorius het ‘n Britse troepemag die plaashuis op 24 Junie 1901 gebombardeer terwyl sy vrou en kinders in die huis geskuil het. Dit is ‘n wonder dat niemand gesneuwel het nie. Slegs ‘n hond wat by die kinders veiligheid

---

²⁰ TAB, British Bluebooks, Cd 582, letter Lord Roberts to Commandant-general Louis Botha, 05.08.1900, no.13, p. 8.

²¹ Aangehaal in S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 142. Outeur verwys na *Telegrams and Letters ... Roberts, III*, p. 100, telegram C3029.

²² TAB, Leydsargief, oorlogsargief, kopieë oorlogsberigte, brief in *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 16.12.1900.

gesoek het, is doodgeskiet. Twee dae later het die Britte weer hulle verskyning op die plaas gemaak en aan mev. Pretorius opdrag gegee om die huis binne tien minute te ontruim. Nog voordat die tien minute verstryk het, het die Britte die huis aan die brand gesteeek. In die huis het 'n swaar gewonde man, ene J. Joubert, gelê. Die Britte wat daar rondgestaan het, het aan haar versoek om hulp geen gehoor gegee nie, aangesien sy aan 'n vegtende burger huisvesting verskaf het. Gevolglik moes sy die gewonde self uit die huis verwyder om hom nie 'n vlammedood te laat sterf nie. Nadat die gesin vir ses dae in ysige winternagte dakloos, sonder enige besittings en met 'n swaar gewonde man moes voortbestaan, het die Britte op 2 Julie met 'n trollie verskyn en hulle na die konsentrasiekamp geneem.²³

Net soos Buys, was Pretorius hoogs verontwaardig oor wat hy noem die barbaarse behandeling van sy gesin deur die Britte. In sy brief aan die Regering van die ZAR het hy die wens uitgespreek dat die bevelhebber van die Britse magte van sy troepe se onmenslike optrede sou kennis neem. Dit was vir hom onbegryplik dat die Britte, wat hulleself as 'n beskaafde nasie beskou het, hulle aan sulke "gruwel en barbaarsche" optrede kon skuldig maak. Volgens Pretorius sou selfs die heidene (hy verwys na die swartes) nie teenoor weerlose vroue sulke onmenslike dade gepleeg het nie. Hierdie gebeure op sy plaas het hy onder die aandag van die Regering gebring in die hoop "dat wanneer de tyd gekomen is, die Hoog Ede Regeering van deze en dergelyke onbarmhartige gebeurtenissen zal partij trekken."²⁴

Dit is ironies dat die Britse militêre owerhede sonder enige ondersoek selfs die burgers wat die Eed van Neutraliteit afgelê het, onder hulle strafmaatreëls laat deurloop het. Hiervan getuig 'n opgeblaasde spoorlyn in die nag van 2 tot 3

---

²³ TAB, dr. G.S. Prellerversameling, 5/1, brief vk. W.F. Pretorius aan Regering van die ZAR, 26.07.1901, pp. 79-81.

²⁴ *Ibid.*

September 1900 in die omgewing van J.J.J. van Rensburg se plaas, Houtpoort, in die Heidelbergdistrik. Kort na die besetting van Heidelberg op 23 Junie het Van Rensburg die Eed van Neutraliteit afgelê, terwyl die militêre owerhede reeds van sy dienste gebruik gemaak het om ordonnansies aan die kommando's af te lewer. Bevrees vir die lot wat hom en sy gesin kon tref, het hy die oggend van 3 September dorp toe vertrek om die voorval te rapporteer. Met sy aankoms op die dorp is hy gearresteer, maar die volgende dag weer vrygelaat. Tuis het hy bevind dat die Britse troepe in sy afwesigheid sy huis afgebrand, sy vrou en kinders haweloos in die veld agtergelaat en sy voorrade weggevoer het. Hy is meegedeel dat die rede vir hierdie drastiese optrede was dat hy vergeet het om die Britse militêre owerhede van die vyand se teenwoordigheid in te lig.²⁵

Die Britte het selfs hulle eie taalgroep sonder aansien des persoons oor dieselfde kam geskeer. In die Heidelbergdistrik het J. Jackson, 'n Engelssprekende burger van die ZAR, woonagtig op die plaas Vlakfontein, hom met die uitbreek van die oorlog van deelname daaraan weerhou. Kort na die besetting van Heidelberg in Junie 1900, het Jackson die Eed van Neutraliteit afgelê en hom sodoende die onmin van talle Heidelbergers op die hals gehaal. Hulle het selfs op 27 Augustus sy huis op soek na gevangenes omsingel wat waarskynlik nie vir militêre diens wou aanmeld nie. Hierdie optrede is herhaal, waarna Jackson genoodsaak was om militêre beskerming aan te vra. Weens 'n gebrek aan voldoende manskappe kon die militêre owerhede nie aan sy versoek voldoen nie en Jackson moes sy eie beskerming behartig. Daarna het die Britse owerhede hom om 'n onbekende rede vir 'n tydperk in die Johannesburgse fort opgesluit, waarna hy op parool vrygelaat is. Nógans het die Britse troepe sy plaashuis aan die brand gestee en al sy beste weggeneem. Later het dit bekend geword dat kol. E.H. Dalgety,

---

²⁵ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 114.

bevelvoerder van die Colonial Division, die opdrag daarvoor gegee het, omdat Jackson huisvesting aan burgers sou verskaf het.²⁶

Private Tucker, wat 'n geruime tyd tydens die oorlog in die Heidelbergdistrik gestasioneer was, het die wyse waarop die Britse verwoesting plaasgevind het, in sy dagboek opgeteken: "Arriving at the farms, the women and children were ordered out and after every man had taken any article he thought fit, the furniture was broken up and the houses and all the goods were set on fire. Some men were busy killing fowls, ducks, geese and pigs and getting anything that was useful. It was good sport, but hard for the women and children. After all had been destroyed we returned to the remainder of the Battalion and shared all the loot equally among the company." Afgesien van die "good sport", het Tucker en sy maats hulle ook as toeskouers in die afbrand van plase en die opblaas van plaashuise verlustig. Nie net die vegtende burgers se plase nie, maar ook die eiendomme van Engelssprekende burgers wat met die uitbreek van die oorlog oor die grens gesit is, het teikens vir die Britse optrede geword. Dié plaashuise en ander in die omgewing van Blesboklaagte het op 8 Desember 1900 deurgeloop toe die troepe die bevel ontvang het om te verwoes en "a good job of it, too" daarvan te maak.²⁷

'n Amptelike Britse verslag oor die verwoesting van plase in die Heidelbergdistrik en Greylingstad tussen Junie 1900 en Januarie 1901 verstrek die volgende inligting:

---

²⁶ J Ploeger, *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, IV, pp. 29:6-29:7.

²⁷ Pamela Todd en David Fordham (samestellers), *Private Tucker's Boer War Diary*, pp. 139, 150-151.

Distrik	Naam van plaas	Eienaar	Datum van verwoesting	Redes vir verwoesting
Heidelberg	Roodepoort	Greyling	16.11.1900	Eienaar het weer die wapen opgeneem en op troepe vanuit sy huis gevuur.
Do.	Graskelk	Rietvlei Hotel	16.11.1900	Op troepe by verskeie geleenthede gevuur
Do.	Herpsfontein	Horn	24.11.1900	Huisves Boere. Knip van telegraafdrade.
Do	Rietfontein	L. van Eeden	28.11.1900	Beset deur Boere. Vuur op troepe.
Do.	Wilgefontein	P.J. Boosens	25.11.1900	Huisves Boere.
Do.	Boschfontein	P. du Toit	06.12.1900	Op troepe vanaf plaas gevuur.
Do.	Rietvlei	Onbekend	06.12.1900	Vernieling van spoorlyn op 09.11.1900
Do.	Tamboekiesfontein	S. Marais	07 12 1900	Hou burgers wat oorgegee het in gevangeskap.
Do.	Leeuwspuit	C.J. Botha	18.12.1900	Vuur op troepe uit plaashuis.
Do.	Rietfontein	P. Venter	13.12.1900	Op troepe in omgewing gevuur.
Do.	Damplaats naby Koppiesfontein	G. Grobler	13.12.1900	Do.
Do.	Rietfontein	Onbekend	09.11.1900	Telegraaflyne geknip.
Do.	Naby Zuikerbosch	Marais	03.12.1900	Verstrek vals inligting. Beset deur gewapende burgers.
Greyling-stad	Drie plase	Onbekend	14.02.1901	Geen bewyse wie die plase afgebrand het nie. ²⁸

Bogenoemde verslag is nie volledig nie, aangesien slegs die verwoesting van die laaste twee maande van 1900 en die eerste twee maande van 1901 daarin vermeld word. Uit Tucker se dagboek kan die afleiding gemaak word dat die verwoesting meer omvangryk was as wat die verslag wou aandui.

²⁸ TAB, British Bluebooks, Cd.524, "Return of buildings burnt in each month from June 1900 to January 1901", pp. 18-19.

Die bevelvoerders van die Republikeinse strydmagte het in Mei en weer in Julie 1900 teen hierdie verwoesting beswaar gemaak. Volgens Roberts, in antwoord op Botha se besware, het die oorlog in 'n guerrillastryd ontaard. Gevolglik was hy genoodsaak om dit te beëindig "by those exceptional methods which civilized nations have at all times found it obligatory to use under like circumstances."²⁹

Die onvolledigheid van bogenoemde verslag oor die verwoesting wat gedurende Desember 1900 in die Heidelbergdistrik plaasgevind het, word deur die verslae van die Britse mobiele kolonne no. 23 onder kapt. S.C. Long aan die lig gebring. In hierdie tyd het 'n groot aantal plase in die omgewing van Kafferskraal, Schoongezicht, Blesboklaagte, Witkleifontein en Modderfontein, asook die plase Vlakfontein en Rietvlei, die verwoesting nie vrygespring nie. Terselfdertyd is 'n groot aantal perde, beeste, skape, bokke en sakke mielies buitgemaak. Op die plaas Modderfontein naby Zuikerboschrand het die Britse soldate ongeveer 800 sakke mielies vernietig. Die slagoffers se ellende is verder vererger toe 'n aantal huisgesinne na die reeds bestaande "refugee camp" op Heidelberg gestuur is.³⁰

Die optrede van die Britse troepe in Suid-Afrika is deur J.M. Vallentin, die Britse distrikskommissaris op Heidelberg, heftig gekritiseer.³¹ Vallentin het sy

---

²⁹ Aangehaal in S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 132.

³⁰ J. Ploeger, *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902, IV*, pp. 30.30-30.31. Ploeger verwys na FK 1786, 17er 5363, dagboek, Desember 1900, Vogelstruisfontein, 31.12.1900.

³¹ Kaptein John Maximilien Vallentin het sedert die besetting van Heidelberg as distrikskommissaris opgetree. Later is hy tot die rang van majoor bevorder. Vallentin self het sy voorletters as J.M. en sy van met twee l'e geteken. Sien foto van Vallentin se grafsteen in Ian Uys se werk *The Heidelbergers of the Boer War*, p. 250 waarop sy volle name verskyn. Die geskiedskrywer S.B. Spies gee

veroordeling van die algehele verwoesting in die Heidelbergdistrik, wat deur die optrede van 600 man, 'n afdeling van die Brabant's Horse onder bevel van kol. J.G. Maxwell aangerig is, soos volg in 'n skrywe aan die militêre owerhede in Pretoria te kenne gegee: "... and I must say that their path in this district has been marked throughout by pillage and slaughter." Hierdie groep het 'n onderafdeling van 'n groter mag van Johannesburg af onder kol. Bradley uitgemaak wat die Heidelbergdistrik uiters streng wou straf vir twee keer se beskadiging van die spoorlyn.³²

Soos reeds genoem, het die Britse troepe die vroue en kinders aanvanklik na die vernietiging van Boereplase, nie net in die Heidelbergdistrik nie, maar ook in ander distrikte, aan hulle eie lot oorgelaat en hulle werk voortgesit. Ontneem van alle lewensmiddele en besittings het die vroue en kinders op naburige plase, in swart krale, in die berge en in toenemende getalle by vriende op die dorpe skuiling gesoek. Hulle getalle het teen die helfte van Julie 1900 so toegeneem dat die Britse militêre owerhede spoedig 'n oplossing vir hierdie probleem moes vind.³³

Aanvanklik het die Britte die versorging van Boeregesinne wie se hoofde op die slagveld was, voortgesit. In Junie 1900 het toestande as gevolg van die sorgwekkende posisie van die voorrade en die gereelde ontwrigting van spoorverkeer vererger. In die lig daarvan het die Militêre Goewerneur in Johannesburg, kol. C. Mackenzie, wat nie met die versorging van Boeregesinne saamgestem het nie, op 18 Junie voorgestel dat hulle na Lydenburg gestuur word om daar deur hulle eie mense versorg te word. Daarteenoor het Roberts besluit om met die versorging van die Boeregesinne voort te gaan. Intussen het

---

in sy werk *Methods of Barbarism?*, sy voorletters verkeerdelik as J.H. aan. Otto skryf Vallentin se voorletters en van deurgaans korrek behalwe op p. 165.

³² J.C. Otto, *Die konsentrasiekampe*, p. 29.

³³ Emily Hobhouse, *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het*, pp. 32-33.

Mackenzie se voorstelle tog by Roberts ingang gevind. Op 19 Julie het hy die verantwoordelikheid vir die vroue en kinders se welstand na die kommando's oorgeplaas en Botha is hiervan die volgende dag in kennis gestel. Honderde is van Pretoria af per spoor na die kommando's naby Van der Merwe-stasie langs die Pretoria-Middelburg-spoorlyn gestuur. Alles dui daarop dat hierdie optrede Roberts se besluit was en dat die Britse regering eers na die wegstuur van die vroue en kinders van hierdie maatreël verneem het.³⁴

Ten spyte daarvan dat Roberts se besluit nie die gewenste uitwerking gehad het nie, is selfs Heidelberg by die wegstuur van vroue en kinders betrek. Vallentin het op 2 Augustus 1900 die uitdeel van voorrade gestaak en opdrag van Buller ontvang om alle verarmde families van die burgers te velde na die naaste kommando te stuur. Aangesien Vallentin dit 'n politieke kwessie geag het, het hy eers met die Politieke Sekretaris in Pretoria oorleg gepleeg. Die Politieke Sekretaris het Vallentin op 3 Augustus verseker dat dit in ooreenstemming met Roberts se besluit was en dat hy daaraan uitvoering moes gee.³⁵ Hierdie opdrag was op hierdie tyd nie prakties uitvoerbaar nie, aangesien daar geen kommando in die omgewing bedrywig was nie. Vallentin het op 7 Augustus instruksies uitgereik dat slegs sekere vroue, kinders ingesluit, op 10 Augustus na die naaste kommando gestuur sou word. Ten spyte van die vroue se "gesanik" op 8 Augustus, het Vallentin voortgegaan met reëlins om 'n groep van sestien vroue en 77 kinders aan die kommandant van 'n kommando naby Nigel te oorhandig. 'n Brief is ook aan die bevelvoerder van dié kommando gerig om die tyd en plek hiervoor sowat nege kilometer vanaf Nigel te reël.³⁶

Toe Vallentin op 11 Augustus 1900 nog geen antwoord op sy skrywe ontvang het nie, het hy aan die Politieke Sekretaris voorgestel dat die vroue en kinders per

---

³⁴ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, pp. 136-139.

³⁵ *Ibid.*, p. 140; TAB, PSY 57, dagboek J.M. Vallentin, 02-03.08.1900, p.145.

³⁶ TAB, PSY 57, dagboek J.M. Vallentin, 07-08.08.1900, p.147.

trein na Delagoabaai vervoer moes word. Vallentin se voorstel is deur die owerhede in Pretoria afgekeur.³⁷ Sy vrugtelose pogings om aan Roberts se beleid uitvoering te gee, het vir Vallentin in ontnugtering geëindig toe hy op 16 Augustus in sy dagboek aangeteken het dat die “Dutch people are laughing at me for not being able to send the families away.”³⁸

Roberts se poging om die Boere op daardie manier tot oorgawe te dwing, het spoedig geblyk onuitvoerbaar te wees. Dit het daartoe gelei dat die Britse soldate sy opdragte ten opsigte van die afbrand van plase en skoonmaak van die land met nog meer toewyding uitgevoer het. Roberts se laaste drie maande as opperbevelhebber van die Britse magte in Suid-Afrika sou deur sy hantering van vroue en kinders en die hulpbehoewendes in ander Britsbeheerde gebiede gekenmerk wees. Daarby moes hy beskerming voorsien aan die toenemende getalle burgerlikes, meesal Boere, “who were being rendered destitute by Roberts’s draconic scorched-earth tactics.”³⁹

Talle oorlogsmoeë burgers het in Junie 1900 na die dorpe begin stroom om vrywillig aan die Britse militêre owerhede oor te gee en terselfdertyd die Eed van Neutraliteit af te lê. Te midde van die verwoesting het talle eedafleggers teen Augustus 1900 met hulle gesinne en vee na die Britsbeheerde dorpe gestroom op soek na beskerming en vrystelling van verbanning of krygsgevangenskap. Die owerhede was verplig om vir hierdie mense, voortaan as “refugees” bekend, voorsiening te maak. Op 22 September 1900 het genl.maj. J.G. Maxwell, militêre goewerneur in Pretoria, ‘n proklamasie vir die instelling van “refugee camps” uitgevaardig.⁴⁰ Amptelik sou hierdie kampe aan die burgers wat vrywillig wapens

---

³⁷ *Ibid.*, 11.08.1901, p. 148; S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, pp. 140-141.

³⁸ TAB, PSY 57, dagboek J.M. Vallentin, 16.08.1900, p. 151.

³⁹ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 153.

⁴⁰ Emily Hobhouse, *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het*, pp. 33-34.

neergelê het, en by implikasie ook hulle gesinne, huisvesting bied.⁴¹ Hier sou die Britse militêre owerhede hulle teen moontlike vergelding deur die burgers in die veld beskerm.⁴²

Op Heidelberg het Vallentin reeds voor die totstandkoming van die “refugee camps” die inisiatief gehad om ‘n “laager” vir die eedafleggers op te rig. Hierdie gedagte het hy op 30 Julie 1900 met die Political Secretary in Johannesburg bespreek. Op 3 Augustus het Vallentin ‘n bevel uitgevaardig dat die eedafleggers wat tussen die Suikerbosch- en Vaalrivier gewoon het, op 6 Augustus naby die Perseverance-myn te Elandsfontein in die Heidelbergdistrik moes byeenkom. Die eedafleggers het nie aan die bevel gehoor gegee nie en Vallentin moes drie dae later erken dat sy poging om ‘n “laager” vir die eedafleggers daar te stel, misluk het. As rede hiervoor het hy aangevoer: “The Boers would not come to it unless they were actually protected by troops.”⁴³

Kort daarna het dit geblyk dat Vallentin se gedagte wel lewensvatbaar was. Eedafleggers het na verskeie dorpe gestroom, waar “refugee camps” ontstaan het om vir hulle as toevlugsoorde te dien. In ‘n brief aan Maxwell in Pretoria het Vallentin gemeld dat mense reeds teen Oktober 1900 vir beskerming op Heidelberg byeengekom het. Dié datum kan dus as die stigtingsdatum vir die “refugee camp” op die dorp aanvaar word. Vallentin het die kamp hier in moeilike omstandighede bestuur, omdat die Voorsieningsdepartement (Supply Department) hom in die uitvoering van sy taak gedwarsboom het. Voorrade is nie betyds afgelewer nie en gevolglik moes hy self voedsel vir die hongerlydendes

---

⁴¹ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 162.

⁴² J. Ploeger, *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, V, p. 41:9.

⁴³ TAB, PSY 57, diary J.M. Vallentin, 30-31.07, 03.08, 06.08, 09.08.1900, pp. 144-145, 147-148.

insamel. Sy taak is verder bemoeilik deurdat die eedafleggers nie almal in een kamp saamgetrek het nie, maar verspreid gewoon het.⁴⁴

Johanna van Warmelo, dogter van ds. N.J. van Warmelo van die Nederduitsch Hervormde Kerk (NHK) op Heidelberg, wat haar jeugjare op die dorp deurgebring het, het die vrywilligers wat die wapens neergelê het, in drie groepe verdeel. Eerstens die "goeies", wat onder die indruk verkeer het dat hulle hul plig nagekom het deur oor te gee. Berouvol oor hulle optrede het hulle daarna deurentyd lojaal aan land en volk gebly. Tweedens, die onverskilliges, wat na maande van ontbering en vermoeienis op die gevegsfront as oorlogsmoë burgers geen belangstelling meer in die oorlogspoging getoon het nie. Al wat hierdie burgers wou hê, was vrede. Gevolglik het hulle nie 'n snars omgeeë wie die oorlog wen nie. Derdens, die avonturiers by wie vaderlandsliefde geen saak gemaak het nie. Hulle was hoofsaaklik op soek na avontuur, al was dit in die vorm van roof en plundering. Wanneer daar nie meer geleentheid daarvoor was nie, het hulle vrywillig die wapens neergelê en die Eed van Neutraliteit onderteken.⁴⁵

Hierdie kampe was in die ware sin van die woord "refugee camps". As hulle uitsluitlik vir die doel waarvoor hulle opgerig is, gebruik is, "sou hulle klein en weinig in getal gebly het". Die aanvanklike stand van sake het egter vinnig verander toe vegtende burgers se gesinne gevange geneem en in dieselfde kampe geplaas is. Dit het onmiddellik 'n kloof tussen die twee groepe, naamlik die "groot massa", bekend as die patriotte of die "undesirables" (ongewenstes), en die "refugees", veroorsaak.⁴⁶ Vir alle praktiese doeleindes het die "refugee

---

⁴⁴ TAB, MGP 207, no. C85/01, letter J.M. Vallentin District Commissioner Heidelberg to Military Governor Pretoria, 11.02.1901, pp.120-121.

⁴⁵ *Ibid.*, deel 2, p. 15.18. J. Ploeger verwys na Johanna Brandt, *Het konsentrasiekamp te Iréne*, p. 8.

⁴⁶ Emily Hobhouse, *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het*, p. 34.

camps” met die aankoms van die gesinne opgehou bestaan. Voortaan sou hierdie kampe dien as konsentrasiepunte waarheen Boeregesinne vanaf die verwoeste plase deur die militêre owerhede gebring is. Die woord “konsentrasiekamp”, wat voortaan die kampe beskryf het, was in werklikheid volgens S.B. Spies “a more apt appellation.”⁴⁷ Uiteindelik het slegs die kamp by Meintjeskop, wat in 1902 ontstaan en die “families of those burghers who are serving as scouts” gehuisves het, die eienskappe van ‘n “refugee camp” gehad.⁴⁸

Roberts se pogings om die burgers te oorreed om die oorlog te beëindig, het nie geslaag nie. Hy het voortgegaan om sy strategie uit te brei deur beperkings op die vryheid van beweging van verskillende groepe landsburgers te plaas. Verset op plaaslike vlak het hy in die kiem gesmoor deur oortreders na die “Boer refugee camps” of “camps for refugees and undesirables” in Pietermaritzburg, wat in Augustus 1900 ontstaan het, te stuur.⁴⁹ Net soos die burgers op die plase, het die dorpenaars, alhoewel in ‘n mindere mate, ook nie die vernieling van hulle wonings vrygespring nie.

’n Paar vooraanstaande inwoners van Heidelberg het spoedig die gevolge van hierdie maatreël ervaar toe die Britse militêre owerhede hulle as “ongewenste elemente” uit die dorp na die “camp for refugees and undesirables” in Pietermaritzburg verskuif het. Onder hulle was mev. I. Kriegler, weduwee van kmdt. J.C. Kriegler, mev. Cassie O’Reilly, eggenote van dr. James O’Reilly, en mev. Anna Jooste, moeder van Gertjie, wat hom in gereelde briewe van die oorlogstoestande op Heidelberg op hoogte gehou het. Hierdie vroue en hulle

---

⁴⁷ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 163.

⁴⁸ TAB, British Bluebooks, Cd 935, minute Military Governor Pretoria to High Commissioner Johannesburg, 02.01.1902, p. 12; J.C. Otto, *Die konsentrasiekampe*, p. 60.

⁴⁹ J. Ploeger, *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902, II*, p. 15.1.

gesinne is per trein na Pietermaritzburg gestuur vanweë hul uitgesprokenheid oor die Britse owerhede se optrede op Heidelberg en die vroue se weiering om hulle mans te oorreed om aan die Britse militêre owerhede oor te gee. Uit die memoires van Kriegler, die brief van Cassie O'Reilly en Jooste se briewe sal die redes vir die Britse optrede in die volgende paragrawe ondersoek word.

In haar memoires oor die oorlog vertel Kriegler dat sy saam met ds. en mevrou A.J. Louw en ander Heidelbergers weens die voedseltekort 'n kommissie gevorm het om fondse en goedere vir die lewensonderhoud van hulle dorpsbewoners in te samel. Die militêre owerhede se weiering om gesinne waarvan die mans en seuns geveg het, toe te laat om voedsel by die soldatewinkels of "dry canteens" te koop, het tot die stigting van dié kommissie gelei. Diegene wat nie mans of seuns op die slagveld gehad het nie, is toegelaat om by hierdie winkels te koop. Vleis was egter moeilik verkrygbaar. Tog het die kommissie voldoende voorrade en geld gehad om die verhongerde gesinne op Heidelberg daaglik van voedsel te voorsien. In hierdie stadium het 'n Britse soldaat Kriegler vrywillig met die insameling van voedselvoorrade gehelp. Die enigste voorwaarde was dat sy dit "net moest stil houden." Met distrikskommissaris Vallentin het sy baie goed oor die weg gekom, maar haar verhouding met brig.genl. C.D. Cooper was hoegenaamd nie hartlik nie. Die inligting wat sy oor die Boeremagte se bedrywighede bekom het, het hom glad nie aangestaan nie. Sy noem dat, wanneer hy wou weet waar sy haar inligting bekom het, sy hom "vertelde natuurlik maar net wat ik wou kwijt zijn." Wanneer sy hom besoek het, het hy en 'n paar van sy ondergeskiktes gewoonlik voor 'n oop venster gesit. Sy moes dan buite voor die venster stelling inneem as hy met haar wou praat. Toe hy tydens so 'n besoek daarop gehamer het dat die Boere nie meer kos gehad het nie en die oorlog so spoedig moontlik beëindig moes word, het sy blitsig geantwoord: "Maar wat dan van de trein met provisie, die ze een paar dagen geleden genomen hebben?" Daarop het hy woedend gereageer: "Ik wil weten, waar je aan dat nieuws komt. Voor ik iets hoor, weten jullie het al en daar moet een stop aan komen, strenger maatregelen zullen genomen moeten worden". Hierna het

sy geweet dat die militêre owerhede op Heidelberg planne beraam om haar weg te stuur. Die planne om haar ongewenste teenwoordigheid op Heidelberg te beëindig, is dan ook kort daarna uitgevoer toe al die lede van die Krieglergesin per trein na die kamp in Pietermaritzburg gestuur is.⁵⁰

As Engelssprekende het mev. O'Reilly die Britse teenwoordigheid na die besetting van Heidelberg met ope arms verwelkom. Sy het uit haar pad gegaan om vir die Britse offisiere by hulle aan huis 'n aangename atmosfeer tydens hulle verblyf op die dorp te skep, maar haar uitgesprokenheid oor die Britse optrede het veroorsaak dat haar aandele by die militêre owerhede gedaal het. Sy het die inhegtenisname en verbanning van haar eggenoot na Kaapstad in Oktober 1900 sterk veroordeel. Selfs die verbanning van mev. Susanna Viljoen, eggenote van veggenl. P.R. Viljoen, na Johannesburg het haar gegrief. Mev. Viljoen se dogter was ontsteld toe sy verneem dat haar ma, wat in die hospitaal met die verpleging van pasiënte gehelp het, onder begeleiding na Johannesburg moes vertrek. Toe mev. O'Reilly by genl. Cooper navraag doen oor waarom hy haar verpleegsters wegstuur, het hy soos volg geantwoord: "Well, you see, their mother isn't a lady. She said to Mr. Adam [police]: 'Damn the General, damn the Brigade General and damn you!'" Mev. O'Reilly, wat niks goeds oor Adam kon sê nie, het soos volg gereageer: "Therefore, on the word of Mr. Adam, a home was broken up!" Haar uitgesprokenheid het haar niks in die sak gebring nie. Geskok oor die bevel om op 18 Desember na die kamp in Pietermaritzburg te vertrek, het sy tot op die laaste vergeefse pogings aangewend om dit ter syde te stel. Cooper het botweg geweier deur te verklaar: "Oh! No, she should hold [her] tongue." Op die 18de het sy en haar gesin saam met die Krieglers na Natal vertrek waar hulle die res van die oorlog in die konsentrasiekamp deurgebring het.⁵¹

---

⁵⁰ TAB, W19, mev. P.H.S. van Zyl oorlogsherinneringe, memoires mev. I. Kriegler, pp. 12-13.

⁵¹ TAB, A423, E. Joubert 1899-1901, brief Cassie O'Reilly aan Kate, 03.05.1901, pp. 25-26, 45, 49.

Afgesien van Cassie O'Reilly en Kriegler, wat geweier het om oor die Britse optrede op Heidelberg te swyg, het talle vroue op die dorp die militêre owerhede met hulle uitdagende houding gefrustreer. Volgens Anna Jooste het die militêre owerhede eindelijk besef dat as hulle weier om voedselvoorrade uit te reik, sou hulle nie die vroue kon beweeg om hulle eggenote tot oorgawe te oorreed nie. Daarop het hulle die vroue onder druk geplaas om die oorgawe van hulle mans en seuns te bewerkstellig. In haar herinneringe vertel Anna Jooste hoe die Britte te werk gegaan het. Op 'n sekere dag (waarskynlik in Oktober 1900) sou 'n rytuig met die vrouens se briewe aan hulle mans, wat hulle onverseël moes ingee, onder 'n wit vlag na die kommando's vertrek. In die skrywe moes die vroue hulle swaarkry onder hulle mans se aandag bring om hulle sodoende tot oorgawe te beweeg. Die vroue wat wel geskryf het, het hulle briewe egter so bewoord dat nie een man daarop reageer het nie.⁵² Soos te wagte, het die vroue hulle met dié reaksie die Britte se ergernis op die hals gehaal. Dit het die Britse militêre owerhede op Heidelberg net meer vasberade gemaak om met nuwe maatreëls die vroue se weerstand te breek.

Volgens Jooste se vertelling is 'n proklamasie uitgevaardig vir die konfiskering van alle burgers se goedere as hulle nie voor 'n sekere datum aan die militêre owerhede op Heidelberg oorgee nie. Geen burgers op die front het daaraan gehoor gegee nie. Die Britse owerhede het gevolglik nie 'n oomblik gehuiwer om hulle dreigement van konfiskering uit te voer nie. Waens met osse, elk vergesel van Britse soldate en 'n offisier, het by die wonings van burgers wat op kommando was, opgedaag. Sonder om te klop, het die soldate die wonings op 'n onbeskofte wyse binnegaan, gordyne afgeruk, tapyte van die vloer af geskeur en alles waarop hulle hul hande kon lê, soos tafels, stoele, beddens, beddegoed, ensovoorts, uit die wonings verwyder en na die stadsaal vervoer, waar dit

---

⁵² P.H.S. van Zyl, "Die toneel verander na die konsentrasiekamp", in *Die Brandwag*, 19.07.1946, p. 19.

Saterdag tydens openbare veilings van die hand gesit is. Teen November 1900 het die owerhede besef dat hierdie drastiese optrede geensins geslaag het nie en dat hulle ander metodes moes aanwend.⁵³

Op 5 Desember 1900 het die militêre owerheid op Heidelberg met 'n nuwe aanslag begin deur kennisgewings uit te stuur dat alle gesinne op die dorp wie se mans op die gevegsfront was, om agtuur op Vrydagoggend, 9 Desember 1900, op die Heidelbergse spoorwegstasie moes aanmeld om na Pietermaritzburg weggestuur te word. Anna Jooste beskryf die toneel wat haar en haar gesin dié oggend met hulle aankoms op die stasie begroet het met deernis. "Dit was treurig om so baie moeders met kindertjies saam met 'n groot aantal jongmeisies en oumense te sien staan, met bondeltjies in die arms, radeloos, neerslagtig." Dié keer is die mense nie in oop trokke, soos vroeër wel gedoen is, na die konsentrasiekamp in Pietermaritzburg weggevoer nie.⁵⁴

In teenstelling met bogenoemde het Johanna Landsberg van Heidelberg en haar kinders die vernedering deurgemaak om van agtuur die oggend tot eenuur die middag in 'n leë beestrok te wag voordat hulle per spoor na Pietermaritzburg vertrek het. Volgens Landsberg het haar weiering om haar eggenoot oor te haal om oor te gee dit veroorsaak.⁵⁵

Die oorlogvoering het 'n maand later met die vertrek van Roberts 'n nuwe fase ingegaan, wat die lotgevalle van die burgers en hulle families op die plase, met inbegrip van die Heidelbergers, ten nouste sou beïnvloed. Waar Roberts se pogings om 'n spoedige einde aan die oorlog te bewerkstellig, misluk het, het genl. H. H. Kitchener, wat op 29 November 1900 die leisels as opperbevelhebber

---

⁵³ *Ibid.*, p. 19.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ TAB, W19, mev. P.H.S. van Zyl oorlogsherinneringe, Johanna Landsberg, Heidelberg, p. 3.

van die Britse troepe in Suid-Afrika oorgeneem het, hom nog minder as sy voorganger aan die bepalings van die Haagse Konvensie gesteur. Om die guerrillastryd so gou moontlik te beëindig, het hy die “verskroeiende aarde”-beleid waarmee Roberts begin het, meer intensief voortgesit.⁵⁶ Daar was twee redes vir Kitchener se drastiese oorlogsoptrede: eerstens was die veronderstelling die vinnige beëindiging van die guerrillaoorlog deur families na konsentrasiekampe te verskuif en die burgers só te oorreed om oor te gee, en tweedens, as ‘n humanitêre maatreël om weerlose families op verlate plase nie aan hulle lot oor te laat nie. Volgens *The Times history* het hierdie oogmerke van Kitchener nie in hul onmiddellike doel geslaag nie. In plaas van ‘n beweegrede vir oorgawe, het dit die burgers te velde bevoordeel. Vir die Britte was dit om twee redes rampspoedig: eerstens sou die verskuiwing en onderhouding van gesinne groot uitgawes meebring wat militêre operasies sou strem, en tweedens is die burgers van die verantwoordelikheid vir die versorging van hulle gesinne onthef en kon hulle sonder enige skuldgevoelens aandag aan oorlogvoering skenk.⁵⁷ *The Times history* se gevolgtrekking is hoofsaaklik uit ‘n Britse oogpunt gesien.

Kitchener se verklaring op 2 Augustus 1901 in die Britse Laerhuis dat die konsentrasiekampstelsel die enigste humanitêre alternatief was vir die vroue en kinders wat op die onherbergsame vlaktes rondgeswerf het, verdien volgens S.B. Spies kommentaar. Tydens Roberts se termyn het sy beleid van verwoesting talle gesinne vir maande sonder enige heenkome op die vlaktes gelaat. Daarby is talle gesinne nie vrywillig in die kampe opgeneem nie. In die Kitchenertydperk het die afbrand van plaashuise, die wegvoer van vroue en kinders onder dwang en die aandrang van Kitchener self om die wapenneerlêers (refugees) en die gesinne van die burgers te velde (ongewenstes) nie dieselfde te behandel nie,

---

⁵⁶ W.J. de Kock (red.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, II*, “Kitchener, Horatio Herbert”, p. 375.

⁵⁷ L.S. Amery, *The Times history of the war in South Africa, 1899-1902*, V, pp. 87-88.

bewys dat die konsentrasiekampe suiwer om militêre redes ontstaan het. Op dié wyse kon Kitchener die guerrillaoorlog beëindig.⁵⁸

Die beëindiging van vyandelikhede sou voortaan by Kitchener voorkeur geniet en gevolglik het hy van die dienste van burgers wat oorgegee het, gebruik gemaak. In Desember 1900 het hy Milner se voorstel oor die vorming van komitees bestaande uit wapenneerlêers in verskeie distrikte uitgevoer. Dit sou die komitees se taak wees om die burgers van die hopeloosheid van hulle volgehoue weerstand te oortuig.⁵⁹ Nog 'n funksie van die komitees sou die verskaffing van inligting oor wapenneerlegging, meer effektiewe beskerming en beter behandeling deur die militêre owerhede wees. Op 20 Desember 1900 het Kitchener sy beleidsrigting amptelik met 'n proklamasie uitgestippel. 'n Mate van skeiding is onder die burgers bewerkstellig deur diegene wat na 20 Desember vrywillig sou oorgee, te bevoorreg. Dié burgers sou hy toelaat "to live with their Families in Government Laagers until such time as the Guerilla Warfare now being carried on will admit of their returning safely to their homes. All stock and property brought in at the time of surrender of such Burghers will be respected, and paid for if requisitioned by Military Authorities."⁶⁰

Die volgende dag het Kitchener 'n vergadering van wapenneerlêers in Pretoria toegesprek. Hierna is daar begin om 'n vredeskomitee saam te stel. 'n Sentrale vredeskomitee het die lig gesien en invloedryke hendsoppers soos H.P.F. Jansen van Rensburg, Volksraadslid vir Heidelberg, het daarop gedien. Van Rensburg het later as voorsitter opgetree. Verskeie plaaslike komitees het tot stand gekom, maar op Heidelberg het daar nie so 'n komitee nie bestaan nie.⁶¹

---

⁵⁸ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, pp. 200, 203.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 194.

⁶⁰ Aangehaal deur L.S. Amery, in *The Times history of the war in South Africa*, V, 1899-1902, p. 87; A. Grundlingh, *Die "hendsoppers" en "joiners"*, p. 115.

⁶¹ A. Grundlingh, *Die "hendsoppers" en "joiners"*, pp. 111-112.

Kitchener het op 21 Desember instruksies aan sy offisiere uitgereik in verband met die verwydering van alle mans, vroue, kinders en swartes uit die distrikte wat hardnekkig deur vegtende burgers beset is. Vroue en kinders sou ter wille van die voorsiening van voorrade aan kampe so na as moontlik aan die spoorlyn geplaas word. Met die plasing sou hulle in twee groepe verdeel word, naamlik eerstens “refugees”, bestaande uit die gesinne van nie-vegtendes en eedaflêers en, tweedens, die gesinne van vegtende burgers. So ‘n indeling het veroorsaak dat eersgenoemdes voorkeur ten opsigte van huisvesting sou verkry. Tente sou aan die inwoners verskaf word, terwyl die Distrikskommissaris “will look after the food on the scale now in use.”⁶² Die Britse Regering het met Kitchener se voorstelle vir optrede akkoord gegaan.⁶³

In teenstelling met die manier van oorlogvoering toe lord Roberts in bevel was en plase verniel en die slagoffers sonder heenkome gelaat is, het die algehele vernieling van plase en die wegvoering van families en hulle vee na die konsentrasiekampe in die Kitchenerperiode meer georganiseerd verloop. Om die “verskroeiende aarde”-beleid so effektief moontlik toe te pas, het Kitchener op 17 Mei 1901 instruksies in verband daarmee uitgereik. Kortliks het van die instruksies die volgende behels: Persoonlike eiendom soos klerasie en beddegoed moes vir gebruik na die kampe saamgebring word. Genoeg voedselvoorrade vir tot met die aankoms by die naaste spoorwegstasie moes saamgeneem en die res vernietig word. Daarna volg die vernietiging van alle oeste op die lande deur verbranding of vertrapping en afvreet daarvan deur beeste. Selfs die vernietiging of saamneem van veevoer is hierby ingesluit. Oonde en meulens het ook nie dié Britse optrede vrygespring nie. Ryperde moes

---

⁶² L.S. Amery, *The Times history of the war in South Africa, 1899-1902*, V, pp. 86-87.

⁶³ TAB, FK 292, CO 291/32, Volume 4, 1901, telegram no. 322 War Office to Lord Kitchener, 28.12.1900, p. 373.

van die plase verwyder word. Die ontruiming van alle plase sou onder die toesig van 'n offisier geskied wat sonder uitsondering 'n kwitansie moes uitreik vir goedere deur die Regering geneem of vernietig. In gevalle waar 'n burger nog op kommando was, sou die kwitansie soos volg gemerk wees: "On commando." Behalwe waar bevel uitgereik is, mag geen skade aan huise of die inhoud daarvan aangerig word nie, ongeag of die eienaars op kommando was of nie. Gesinne moes versoek word om hulle huise te sluit voordat hulle die plase verlaat. Alle lewende hawe moes van die plase verwyder word. Vee wat nie na spoorwegstasies gebring kon word nie, moes doodgemaak word. Die optrede teenoor die eienaars van lewende hawe sou tweërlei van aard wees. Eerstens moes die burgers tuis wat met die aankoms van die Britse kolonnes vrywillig oorgegee het en nie by enige sameswering met die vyand betrokke was nie, se vee gerespekteer en saam met die gesinne na die "refugee camps" gestuur word. Indien dit nodig sou wees om van dié burgers se vee dood te maak, moes 'n kwitansie daarvoor uitgereik word. Tweedens moes vee wat aan die vegtende burgers behoort het, in beslag geneem word. Die bevelvoerders van die kolonnes sou instruksies uitreik vir die verwydering daarvan vir gebruik deur die kolonnes en die res sou na die naaste punt langs die spoorlyn gestuur word. Laastens sou die bevelvoerders van Britse kolonnes verantwoordelik wees vir die algehele ontruiming van alle vee en voorrade van alle plase in die buurt waar hulle optree.⁶⁴

Die verandering van bestaande "refugee camps" in konsentrasiekampe en die oprigting van nuwes het na Kitchener se proklamasie van 21 Desember 1900 in alle erns begin. Kitchener het hom op dieselfde dag in 'n toespraak voor die vredeskomitee soos volg hieroor uitgelaat: "I think we must bring in all women

---

⁶⁴ TAB, MGP, volume 261, A.G. Circular Memorandum no. 37, General Instructions to Columns, orders for clearing farms, Army Headquarters Pretoria, 17.05.1901, pp. 91-92.

from the farms and allow burghers who voluntarily surrender to live with them.”⁶⁵ Op Heidelberg het ook die bestaande “refugee camp” wat suidoos en suidwes van die dorp tot stand gekom het, ‘n gedaantewisseling ondergaan. Hierdie kamp, wat aanvanklik hoofsaaklik uit hendsoppers en hulle families bestaan het, se inwonertal het tussen Februarie en Augustus 1901 van 1 234 tot 2 222 inwoners gestyg.⁶⁶ Hiervan het die aankoms van talle gesinne op waens by die konsentrasiekamp op Heidelberg getuig. Waens met gesinne op pad na die konsentrasiekamp was ‘n alledaagse gesig op die dorp. Johanna van Wyk van die plaas Hartebeestfontein, wat hierdie tog meegemaak het, getuig hoe hulle op vernederende wyse na die Heidelbergkamp vervoer is.⁶⁷

Nuwe aankomelinge in die konsentrasiekampe het met hulle aankoms onmiddellik van die onderlinge spanning tussen die hendsoppers (“refugees”) en die patriotte (“undesirables”) bewus geraak. Onderlinge verdeeldheid tussen die burgers het na die totstandkoming van konsentrasiekampe nie net op Heidelberg nie, maar ook in al die ander kampe tot die ontstaan van “bevoorregte” en “onbevoorregte” groepe gelei. In plaas daarvan om almal oor dieselfde kam te skeer, het die kampowerhede die onenigheid tussen die twee groepe deur bevoorregting verder verhoog. Dit het ingesluit voorregte ten opsigte van voedselvoorrade aan die gesinne van hendsoppers, werkies waarvoor betaling ontvang is en die aanstel van hendsoppers in gesagsposisies oor die “undesirables”. Volgens Emily Hobhouse was hierdie aanstellings niks anders as spioenering en die aandra van “niksbeduidende woorde en stories” aan die Britse

---

⁶⁵ S.B. Spies, *Methods of barbarism?*, p. 203.

⁶⁶ TAB, PMO 76, verslag F. Wepener en S. Groesbeek oor “refugee camp” Heidelberg, 21.01.1901, p. 70; TAB, FK 1798, War Office, verslag kamp op Heidelberg, 13-14.02.1901; TAB, British Bluebooks, Cd 819, monthly report on Burgher Camp Heidelberg by A.A. Allison, August 1901, p. 349.

⁶⁷ TAB, W 19, mev. P.H.S. van Zyl, oorlogsherinneringe, brief Johanna C. van Wijk aan *De Transvaler*, 28.03.1904.

militêre owerhede nie. Dit is dus begryplik dat die patriotte hierdie mense met die grootse minagting bejeën en hulle “handsoppers” genoem het.⁶⁸ Dit was net ‘n voortsetting van die veragting wat die burgers op die gevegsfront vir hierdie mense gekoester het. Die redaksie van *The Heidelberg News* het hierdie gesindheid tydens hulle besoek in November 1901 onder die patriotte aangetref. Terselfdertyd het hulle daarvan kennis geneem dat die hendsoppers die “wilden boeren” en veral hulle leiers as ‘n ramp vir die land geag het. Dié koerant met sy Britse inslag het hierdie sienswyse onderskryf deur dit soos volg te stel: “And so they are.”⁶⁹

Waar die kampbewoners tussen twee groepe onderskeid getref het, het majoor G.A. Goodwin, algemene superintendent van die konsentrasiekampe, tydens ‘n besoek aan ses Transvaalse konsentrasiekampe, waaronder Heidelberg, drie groepe geïdentifiseer. Hy het oor elke kamp afsonderlik gerapporteer en daarna ook ‘n algemene verslag oor die ses kampe opgestel wat hy op 22 Maart 1901 aan Maxwell in Pretoria voorgelê het. In die algemene verslag het Goodwin die drie groepe bekendgestel. Eerstens, diegene wat na die kampe gestroom het om hulleself en hul vee te beskerm. Hierdie groep was in alle opsigte selfonderhoudend. Tweedens, diegene wat oorgegee en vir beskerming na die kampe gestroom het, maar hulleself nie kon onderhou nie. Onder hierdie groep het weduwees, weeskinders en naasbestaandes van krygsgevangenes getel. Derdens, die eggenotes van vegtende burgers wat ter wille van hulle eie beskerming teen, onder andere, die swartes, asook om militêre redes, in die konsentrasiekampe geplaas is.⁷⁰

---

⁶⁸ Emily Hobhouse, *Die smarte van die oorlog en wie dit gely het*, pp. 34, 37.

⁶⁹ *The Heidelberg News*, “Heidelberg Refugee Camp”, 15.11.1901.

⁷⁰ TAB, Leydsargief 1046, Britse Blouboeke, verslag maj. G.A. Goodwin aan Militêre Goerwerneur Pretoria, 22.03.1901, p. 7.

Uit Goodwin se verslag het dit geblyk dat hy uiters verontrus was oor afbrekende neigings wat daar onder die kampinwoners bestaan het. Alhoewel hy in sy algemene verslag oor dié neigings in die onderskeie instellings geen kamp by name genoem het nie, het veral die minagtende houding van die eggenotes en families van vegtende burgers teenoor die mans wat oorgegee en die Eed van Neutraliteit afgelê het, hom nie aangestaan nie. Dit het Goodwin bekommer dat die Britse kampowerhede se pogings om die goedgesindheid van die verskillende groepe in die konsentrasiekampe te wen, belemmer is deur 'n vyandige meerderheid onder die derde groep “who form a very small but active minority of the whole.”⁷¹

Goodwin het egter ook goeie aspekte van die daaglikse komplewe uitgelig. So byvoorbeeld het hy sy waardering betuig vir die meerderheid welopgevoede en behulpsume mans in die kamp wat die Eed van Neutraliteit onderteken het.⁷² Maxwell het Goodwin se verslag op 21 Maart 1901 aan Kitchener oorhandig en sy tevredenheid oor die werk in die konsentrasiekampe te kenne gegee: “Major Goodwin’s report speaks for itself, and I consider that great credit is due to those gentlemen who have undertaken the superintendence of the camps, for the efficient way that they have carried out the organization, often under considerable difficulties.”⁷³ In hierdie stadium is daar van Boerekant geen aanduiding of daar met hierdie lofspraak saamgestem is nie.

Voordat die organisasie van en daaglikse bestaan in die Heidelbergse konsentrasiekamp in al sy fasette in oënskou geneem word, is dit nodig om die oorspronklike selfonderhoudende bewoners, naamlik die “refugees” of

---

⁷¹ *Ibid.*, p. 7

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*, letter Military Governor Pretoria to Commander-in-Chief, South Africa, 22.03.1901, p. 6.

hendsoppers, wat 'n integrale deel van die bevolking in die kamp sou uitmaak, van nader te beskou.

Soos reeds gemeld, het hierdie groep mense hulle uit vrees vir weerwraak deur die burgers op kommando en ter beskerming van hulle gesinne saam met hulle vee aan die Britse militêre owerhede oorgegee. Een van die voorwaardes vir oorgawe was dat, waar moontlik, weiding vir hulle vee voorsien sou word. In omsendskrywe no. 34, gedateer 26 April 1901, het die “Burgher Camps Department” in Pretoria die voorwaardes vir hierdie vergunning uitgestippel. Eerstens moes hulle verantwoordelikheid vir die versorging en bewaring van hulle veestapels aanvaar. Hulle kon na goeddunke met hulle veestapels handel. Tweedens kon vee vrylik in die omgewing van die kampe wei. In die geval van ontoereikende weiding kon toestemming vir weiding in die omgewing van 'n Britse militêre pos (kamp) deur die uitreiking van verlofbriewe (passe) verleen word. Hiertoe moes die kampkommandant instem. Weiding langs 'n gepatrolleerde spoorlyn sou ook toelaatbaar wees. Derdens sou daar geen beswaar teen gewapende veewagters, bestaande uit geselekteerde burgers wat die Eed van Neutraliteit afgelê het, wees nie. Vierdens sou dit 'n wyse besluit wees om vee-eienaars te bewapen deur terselfdertyd die verantwoordelikheid vir die beskerming van hulle veestapels teen Boere wat wou plunder aan hulle op te dra. Die kantoor van die Militêre Goewerneur in Pretoria het op 25 April 1901 toestemming verleen dat Martini Henry-gewere en 'n beperkte aantal rondtes ammunisie hiervoor aan dié burgers uitgereik word. Vyfdens moes verlofbriewe die korrekte getal vee asook die naam en beskrywing van die persoon in beheer aandui. Daarbenewens moes ook gemeld word of so 'n persoon gemagtig was om ook 'n aantal rondtes ammunisie saam te dra. In die sesde plek sou kommandante van Britse militêre kampe op aanbeveling van die superintendente van die onderskeie konsentrasiekampe gemagtig wees om verlofbriewe, wapens en ammunisie aan dié burgers uit te reik. Om die organisasie hiervan te vergemaklik, sou spesiale instruksies uitgereik word aan kommandante in gebiede waar konsentrasiekampe opgerig is. Laastens, indien dié burgers

toestemming sou vra om ter wille van weiding met hulle vee na Natal te vertrek, sou daar geen beswaar wees indien hulle op eie risiko met hulle veestapels langs die spoorlyn daarheen trek of as hulle hul eie gewapende wag voorsien nie.⁷⁴

In die inspeksieverslag van 20 Januarie 1901 oor die “refugee camp” op Heidelberg het gewese landdros, F. Wepener, bygestaan deur P. Groesbeek, reeds op die ontoereikende weiding vir die groot veestapels gewys.⁷⁵ Hierdie probleem het met verloop van tyd vererger. Bewus daarvan dat die “refugees” weiding in Natal as ‘n oplossing vir hul probleem aanvaar het en graag met hulle vee daarheen wou trek, het distrikskommissaris Vallentin die militêre owerhede in Pretoria op 10 April oor so ‘n moontlikheid geraadpleeg. Vir die “refugees” sou dit geen probleem wees om ‘n plaas of plase aldaar te huur nie. Aangesien talle leë trokke daaglik na Natal teruggekeer het, was daar volgens Vallentin geen rede waarom so ‘n verskuiwing van vee nie maklik gereël kon word nie.⁷⁶

Hierdie aangeleentheid het gesloer totdat die “refugees” in die Heidelbergse konsentrasiekamp in Mei 1901 beplan het om met hulle veestapels na Natal te trek. Die kommandant op die dorp het die militêre owerhede in Pretoria op 22 Mei van die voorgenome trek in kennis gestel. Drie dae later het die owerhede hom op sekere struikelblokke gewys. Die Natalse Regering het ‘n waarborg

---

⁷⁴ TAB, MGP volume 89, no. 4429/01, telegram Commander-in Chief to Military Governor Pretoria, 25.04.1901, p. 23; (Genoemde dokument se jaartal word verkeerdelik as 27.04.1900 aangedui. Britse teenwoordigheid in Transvaal was eers na Junie 1900 ‘n voldonge feit.) Circular no. 34, Burgher Camps Department Pretoria, memorandum for Superintendents of Burgher Camps, 27.04.1901, pp. 26-27.

⁷⁵ TAB, PMO 76, verslag “Refugee Camp” Heidelberg, 21.01.1901, p. 70.

⁷⁶ TAB, MGP, MR165, no. 3672, telegram District Commissioner Heidelberg to MGP, no. S1035, 10.04.1901.

verlang dat die Heidelbergers, in die geval van enige uitbreek van longsiekte of aansteeklike siektes onder die vee terwyl hulle na Natal onderweg is, verantwoordelikheid vir enige siekte wat onder die plaaslike veestapels uitbreek, moes aanvaar. Die militêre owerhede het vir so 'n risiko nie kans gesien nie en gevolglik is “the scheme as a Government’s one” laat vaar. Indien die “refugees” steeds begerig was om hulle veestapels in Natal te laat wei en self daarvoor reëlins kon tref, sou daar geen beswaar van owerheidsweë wees as hulle dit op eie risiko aanpak nie. Indien hulle daarmee sou voortgaan, moes hulle in gedagte hou dat hulle in hulle privaat hoedanigheid optree, waarvoor die militêre owerhede in Pretoria geen verantwoordelikheid aanvaar nie.⁷⁷

Ten spyte van die militêre owerhede se pogings om 'n verskuiwing van vee na Natal te verhoed, blyk dit uit die kommandant van die militêre kamp op Heidelberg se telegram aan die owerhede in Pretoria dat van die “refugees” reeds met hulle vee na Natal getrek het. Aangesien hy nie ten gunste daarvan was nie, het hy die owerhede in Pretoria op 22 Mei getelegrafeer en gevra of die “burghers trekking to Natal with cattle can return to Transvaal.”⁷⁸

Die wei van veestapels in die omgewing van die spoorlyn het spoedig probleme tussen die South African Constabulary (SAC) en die Heidelbergse “refugees” veroorsaak. Kitchener het Maxwell ingelig dat hy aan die “refugees” toestemming gegee het om hulle vee in die omgewing van die spoorlyn te laat wei op voorwaarde dat dit naby die spoorlyn moes geskied en nie dieper binnelands versprei nie. Versuim om hieraan gehoor te gee, kon tot die konfiskasie van hulle vee en aanjaag daarvan dorp toe lei. Volgens Kitchener sou dit later onmoontlik wees om tussen die “refugees” se vee en dié van die burgers op kommando te

---

⁷⁷ TAB, MGP, volume 245, 2669/01, telegram Military Governor Pretoria to Commandant Heidelberg, 25.05.1901.

⁷⁸ TAB, MGP, MR167, volgno. 5679, telegram Commandant Heidelberg aan MGP no. B82, 22.05.1901.

onderskei. Gevolglik het Maxwell aan die Britse bevelvoerder in Heidelberg opdrag gegee om die offisier in beheer van die SAC dienooreenkomstig in te lig.⁷⁹

Die wapenneerlêers van die Heidelbergdistrik het nie almal 'n tuiste in die konsentrasiekamp op Heidelberg gevind nie. Sommige van dié wat oorgegee het, het van die Britse militêre owerhede toestemming verkry om aan te hou boer op hulle plase. Met die aanbreek van oestyd in April 1901 het distrikskommissaris Vallentin drie vrae aan Maxwell in Pretoria oor die inbring van oeste na Heidelberg voorgelê. Eerstens, was 'n wapenneerlêer geregtig op sy oes binne die veiligheidsgebied? Tweedens, moes wapenneerlêers of lojale eienaars vir oeste betaal word indien dit van buite die veiligheidsgebied ingebring word? Derdens, moes alle oeste in die land nie beskou word as die eiendom van die Britse leër sonder dat 'n kwitansie daarvoor uitgereik of betaling daarvoor geskied het?⁸⁰

Op hierdie vrae het Maxwell dieselfde dag kort en bondig geantwoord. Eerstens kon wapenneerlêers hulle oeste in Heidelberg inbring indien die bevelvoerder geen beswaar daarteen het nie. Tweedens, as die Britse leër hierdie oeste oorneem, moes hulle kwitansies daarvoor aan die eienaars uitreik. Derdens, indien die Britse leër oeste buite die veiligheidsgebied oorneem en die eienaar binne die veiligheidsgebied woon, moes daar daarvoor ook kwitansies uitgereik word.⁸¹

---

⁷⁹ TAB, MGP, volume 224, 11826/01, letter Military Governor Pretoria to GOC Heidelberg, 24.09.1901.

⁸⁰ TAB, MGP, no. 4426B, telegram Distrikskommissaris Heidelberg aan Militêre Goewerneur Pretoria, no. S1083, 27.04.1901.

⁸¹ *Ibid.*, telegram Militêre Goewerneur Pretoria aan Distrikskommissaris Heidelberg, no. MG 2405, 27.04.1901.

Al hierdie toegewings het tot gevolg gehad dat die wapenneerlêers op plase in die onmiddellike omgewing van Heidelberg wat nie onder verwoesting deurgeloop het nie, hulle boerdery-aktiwiteite in die laaste jaar van die oorlog kon voortsit. Hiervan getuig *The Heidelberg News* op 1 November 1901 soos volg: “The farms in sight of the town are all intact and farming operations are proceeding merrily. Mr. Huishamer is producing excellent vegetables on Houtpoort, Mr. S. Hoskin is on Poortje as of old, Mr. C.H. Oliver is working Kleinpoortje ...”⁸² Alhoewel Huishamer die oorlogsverwoesting vrygespring het, het ‘n haelstorm sy groentetuin op 6 November heeltemal vernietig.⁸³

Die oprigting van ‘n konsentrasiekamp op Heidelberg is voltooi. Sowel die instandhouding van die kamp as die fisiese en geestelike welsyn van die kampinwoners sou die Britse owerhede se aandag tot aan die einde van November 1902 in beslag neem. In die volgende drie hoofstukke sal hieraan in diepte aandag geskenk word.

---

⁸² *The Heidelberg News*, “Notes and news”, 01.11.1901.

⁸³ *Ibid.*, 08.11.1901.